

# KATASZTRÓFA, VALLOMÁS ÉS RETTEGÉS DANIEL DEFOE *ROBINSON CRUSOE*-JÁBAN

GYULAI ZOLTÁN

Michel Foucault, *Eltérő terek* című sokat idézett rövid előadás-szövegét zárva, a végtelen tengereket járó hajóról beszél. A hajó toposzáról, az újkori közlekedés és megismerés (vagy felfedezés) e legáltalánosabb — és kétségtelenül egyik legfontosabb — eszközéről azt írja a már-már „kínai enciklopédiává” terebélyesedő heterotópia-példázattár végén, hogy „ha elmerengünk azon, hogy a hajó végső soron nem más, mint a tér egy úszó darabja, egy hely nélküli hely, amely a saját életét éli, rázárul önmagára, ugyanakkor kiteszi magát a tenger végtelenjének [...], akkor megértjük, miért számít civilizációnkban a XVI. századtól napjainkig [...] nem pusztán a gazdasági fejlődés legfontosabb eszközének (ma nem erről beszélünk), de egyszersmind a képzelet legkimeríthetlenebb tárházának is. A tengereket járó hajó a *par excellence* heterotópia.”<sup>1</sup> Egyrészt ez a legáltalánosabb egyben a legtipikusabb, legalábbis ami a heterotópiákat illeti, másrészt nemcsak az újkori világkereskedelem és gyarmatbirodalmak nélkülözhetetlen eszköze, hanem — s ez a fontosabb — valami módon a képzelőerő, a fantázia kincseshányója is. Kérdéses persze, hogy milyen módon, milyen értelemben szolgál a hajózás a „képzelet tárházául”, hiszen a megfogalmazásból az következik, hogy nem a meglévő intenciók vagy vágyak instrumentumaként, hanem sokkal inkább valamiféle

---

<sup>1</sup> Michel Foucault, „Eltérő terek”, in *uő*, *Nyelv a végtelenhez* (Debrecen: Latin Betűk, 2000), 155.

lényegi, saját logika szerint működő jelenségről van szó. Témánkhoz közelítve úgy fogalmazódik meg a kérdés, hogy milyen összefüggésben, milyen feltételek mellett lehet a képzelet forrásává a hajó egy olyan műfaji hagyományban, amelyben éppen a *szükszerűen* elszenvedett baleset válik az egyik legfontosabb formai szervezőelvvé? Hogyan lehetséges az, hogy az atyai tiltás és a józan ész hosszan sorolt meggyőző érvei, sőt az őt érő kezdeti csapások rettenetes élményei ellenére Robinson mégis újra és újra útra kel?

...gonosz sorsom oly makacssággal hajsolt immár, hogy semmi ellen nem állhatt nekik, és bár lelkemben nemegyszer hangzott fel az értelem és a belátás józan kiáltása, hogy térjek haza, nem volt erőm megtenni. Nem tudom, miként nevezem ezt, ezért váltig sem állíthatom, hogy valaminő titokzatos balsors rendelése, hogy önnön pusztulásunk eszköze legyünk, amikor pedig látva látjuk magunk előtt, és nyitott szemmel rohanunk felé.<sup>2</sup>

Az idézett szöveg elbeszélője olyan rendelésnek engedelmeskedik, amelynek befolyásolása vagy elutasítása messze meghaladja lehetőségeit, ugyanakkor mégsem mondható, hogy az események pusztán elszenvedője volna. Tudja, látja a közelgő véget, mégis ellenállhatatlanul sodródik felé. Éppen ez a vállalkozó szellem alapbeállítódása, amely aztán egy kalandos — váratlan fordulatokkal teli — regénypoétika alaprajzolatát adja.

Ami az elbeszélő megfogalmazásában hajthatatlan sorsként vagy titokzatos balsorsként jelenik meg, az a cselekvő egyén szintjén egy olyan tudatos irányultságnak tudható be, amely paradox módon véletlenszerű, váratlan, esetleges eseményeknek szeretné kitenni magát. A kalandorszellem nem hosszú távú kalkulálhatóságot, fenntartható fejlődést, előírányzott progressziót akar; a kalandor szubjektum előre megjósolhatatlan, kivédhetetlen és alapvető jelentőségű eseményeket szeretne megtapasztalni. A szakadást, a *váratlan fordulatot* óhajtja a kiszámíthatóval szemben. Robinson apjának morális intelmei egy középszerre felszólító eszmefuttatásban jelennek meg: „középutt élni: – nos ez a legkedvezőbb valamennyi erénynek s a lét megannyi örömeinek felvirágzásához; bőség, béke az ily élet cselédei [...] Ki a középutat választja, nyugalomban

---

<sup>2</sup> Daniel Defoe, *Robinson Crusoe*, ford. M. Nagy Miklós (Budapest: Európa Könyvkiadó, 2010), 20; Daniel Defoe, *The Life and Strange Surprizing Adventures of Robinson Crusoe, of York, Mariner...* (Oxford és New York: Oxford University Press, 1972). (A továbbiakban az RC-rövidítést használom, utána a magyar, majd indokolt esetben az angol nyelvű kiadás oldalszámát adom meg).

megy végig élete útján [...] s nem zaklatják olyan életszövevények, melyek megfosztanák lelkét nyugalmától [...]. Kellemmel környezetben, könnyedén siklik át e világon” (RC, 9). Az atyai intés, mely a középütt való élés és haladás helymetaforájával demonstrálja a puritán életvezetés előnyeit, olyan bölcseleti tartalom — és egyben ígéret, amennyiben a felszólításhoz a tisztos kispolgári életút garancáját is csatolja az idézett rész után —, amelynek megértésére és elsajátítására csak egy — habár áttételesen, de hangsúlyozottan — bűnös katasztrófális vagy kataklizmatikus végpont utáni „túléletben”, egy civilizáción kívüli u-tópiában kerülhet sor. Természetesen az életutak közti választás tiszta példázata már a retrospektív elbeszélői hang hosszas bűnbánata és sikeres jó útra térése utáni belátások birtokában lehetséges. Ilyen értelemben maga a kiismerhetetlen és veszélyes kalandokba hajszoló készítés is csak utólagosan ismerhető fel démonikus erőként vagy végzetes balsorsként. Az utazás maga, a fordultatos kalandorélet, valójában utólagosan sem kaphat megnyugtató magyarázatot; az eseményekre temporális távlatossággal tekintő én-elbeszélő egyfajta fiatalos, de megmagyarázhatatlan gögként vagy éppen valamilyen metafizikai erőt mintázó figurális helyettesítéssel próbálja magyarázni egykori cselekedeteit. Ugyanakkor a fentebb említett ellentmondás — vagyis hogy a robinzonád főhősének szükségszerűen balesetet kell elszenvednie — a később megszilárduló műfaji kritériumok szempontjából elengedhetetlen mozzanatként megjelenik a regény diegetikus világában is. A végtelen térség (a tenger, mely ekképpen a világ el- vagy kisajátítható és bejárható, fogalmilag és technikailag is megragadható helyettese), tehát e végtelennek tűnő térség irracionális magnetizmusa egyfajta irányított katasztrófizmushoz vezet: a szubjektumnak arra az ellentmondásos készítésére utal, amely folyton vérfagyaló, halálközeli határhelyzeteket kutat, megbánás-közeli pillanatokot, amelyek a középben való élés puritán apai példázatát idézik életveszélyes radikalizmusukkal, s amelyek mégis újra és újra elhalasztódnak és előidéződnek, amíg a katasztrófális végkifejlet betetőzése véget nem vet az ismétlés lehetőségének.

A hajóútra induló kalandorhős hangoltsága nagyjából analóg azzal a logikával, melynek szellemében Walter Benjamin — egy tökéletesen más kulturális kontextust és strukturális működésmódot felvázolva — Charles Baudelaire-t a modernség traumatofil „hősnének” nevezi<sup>3</sup>. A trauma elérése a közömbösítő ingergátlásként funk-

---

<sup>3</sup> Walter Benjamin, „Motívumok Baudelaire költészetében”, in *uó*, *Kommentár és prófécia*, szerk. Zoltai Dénes (Budapest: Gondolat, 1969), 238.

cionáló tudati és memorikus ellenerő-hatások és -folyamatok provokációját, és esetenkénti meghaladását vagy lerombolását célozza az autentikus tapasztalat megképződésének reményében. Jelen esetben a tudatosan áhított katasztrófa-helyzet előidézése a kreatív szövegformáló késztetések motívumaként értelmezhető: poétikai ösztönző-energia, történetképző potenciál-forrás, amennyiben a vállalkozó szubjektum ellenállhatatlan — a számolatlanul sorjázó intelmek és proféciák fényében már-már aberrált — késztetése a regényvilág történetelemeinek előrehaladását alapozzák meg. A katasztrófa ugyanis a szó etimológiájából kiindulva a valami ellenében — az események előre látható linearitásával szemben berendezkedő, azokat végletesen és esetenként végzetesen újrarendező, váratlanul jelentkező *fordulatot, átfordulást* vagy *fel-fordulást* jelent. A tudat rendjét fenyegető uralhatatlan fordulat már Robison második hajóútján is megjelenik tiszta formájában, amikor a hajóját sújtó vihar hatására rettegése a félelmi készenlét legszélső pontjáig, illetve azon túl fokozódik, s ezt az elviselhetetlen határpontot átlépve teste ájulással reagál az eseményekre.<sup>4</sup> Később a kalóztámadás, a szökés és az újabb hajótörés határhelyzeteiben jelentkeznek a fordulatok, amelyek aztán a fentebb már említett *túlélés* egzisztenciális, morális és narratív távlatlehetőségeit és a szubjektum nyelvi megnyilvánulásainak mélyreható átrendeződését készítik elő. Az itt leírt jelenség formai vagy műfajtörténeti tétjeit fontolóra véve talán azt mondhatnák, hogy a kalandregény történetelemeinek idő- és térformáit diszkurzív szakadás választja el egy radikálisan különböző világ- és térérzékelés által meghatározott elbeszélés-módozattól, nevezetesen a Hans Ulrich Gumbrecht által az újkori európai hagyományt meghatározó ún. „jelentés kultúrájának” formailag leginkább megfelelőnek mondott önreflexív megnyilvánulásformáktól, jelen esetben a vallomásos irodalom műfajától. Ahogy arra már utaltunk, Defoe *Robinson Crusoe*-ja a sorsfordító eseményeket át- és túlélő énelbeszélő hangján bomlik ki: ennek köszönhetően az elbeszélő a meggondolatlan, uralhatatlan kalandor-késztetésektől fűtött ifjúkor hajóútjait már annak a vallomásos narratívának a keretében mondja el, melynek perspektívájából a kaland műfaji elemei egyfajta bűnös előélet jelentéskörével telítődnek (az apai törvénynek való ellenszegülés már magában bűnös mozzanat), s a hajótörés, majd a szige-

---

<sup>4</sup> „Ezenközben néhány ki szénszállító hajó horgonyszakadtan rohant a nyílt tenger felé. A kapitány, látva, hogy egészen közel jönnek hozzánk, ágyúlövésre adott parancsot, hogy nyomorult helyzetünket tudtukra hozza. Én viszont, nem értvén e dörgés jelentését, azt hittem, hogy a hajónk tört darabokra vagy egyéb szörnyűséges dolog történt. Egyszóval oly nagy volt ijedtségem, hogy ájultan estem össze” (RC, 18).

ten fáradságos munkával kiépülő (több esetben saját királyságnak nevezett) magán-civilizáció a tanulságos vezeklés és a morális intelmek mély megértésének és elsajátításának fázisaként értelmezhető. (Földényi F. László felhívja rá a figyelmet, hogy a regényt már megírásakor moralizáló, vallásos traktátusként olvasták, sőt rámutat, hogy Defoe egyesek szerint főhőse nevét a Newington Green-i disszenter akadémián megismert osztálytársától, a később híres prédikátorrá váló Timothy Cruso-tól kölcsönözte.<sup>5</sup>)

Robinson megtérése, és a szigeti gazdaság kiépítése a gondos és előrelátó munka következtében válik lehetségessé. A regény hőse éppen a kalandorszellemmel szakító, tervszerűen gazdálkodó, és a tisztas közepszer felbecsülhetetlen jelentőségét felismerő magatartással vált egy olyan új szemléletmódra, amelyben a már említett „túlélés” programja nem nélkülözheti a szubjektum saját tudatos elhatározásának alárendelt szorgos munka eszközét. Marx híres munkadefiníciója *A tőke* első kötetéből éppen a tetteit tervszerűen előrevetíteni és tervezni képtelen állat tevékenységétől megkülönböztetve áll elő:

...a pók a takácséhoz hasonló műveleteket végez, a méh pedig viaszsejtjeinek felépítésével nem egy építőmestert megszégyenít. De a legrosszabb építőmestert eleve a legjobb méh fölé helyezi az, hogy fejében már felépítette a sejtet, mielőtt viaszból megépítené. A munkafolyamat révén olyan eredmény jön létre, mely megkezdésekor a munkás elképzelésében már előzetesen megvolt. A munkás nemcsak létrehozza a természeti dolog formaváltozását, hanem egyúttal a természeti dologban megvalósítja célját, amelynek tudatában van, amely törvényként határozza meg cselekvésének útját-módját, s amelynek alá kell rendelnie akaratát.<sup>6</sup>

Nem is csak saját akaratának tehát, hanem — az idézet alapján — annak az eszmei előlegnek rendeli alá az akaratát, amelyet saját maga hozott létre. Ebben az összefüggésben mégsem az élet határozza meg a tudatot: a szimbolikus vagy imaginárius tartalmak

---

<sup>5</sup> Lásd: „Felvetődik azonban a kérdés: ha Robinson a Crusoe nevet a prédikátortól kapta is, mi köze a könyvnek a vallási, erkölcsi útikalauzhoz? Ez azonban csak a mai olvasónak jelent gondot. A kortársak az első pillanattól kezdve moralizáló, vallásos műnek tekintették a regényt, s Bunyan híres könyve, „A zarándok útja” mellett jelölték ki a helyét”, Földényi F. László, *Defoe világa* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1977), 181–82.

<sup>6</sup> Karl Marx, *A tőke I.*, in *Marx és Engels művei*, 23. köt. (Budapest: Kossuth, 1986), 168-69.

olyan sarokkövei az emberi hatóképességnek, amelyek nem szorulnak már további megalapozásra. Olyan törvény-érvényű realitások, amelyek saját performatív erejükből nyerik legitimitásukat. A biztonságos növekedési pályára állított szigeti gazdaság Robinson esetében éppen annak köszönhetően képes a stabilitás megnyugtató, új formáját nyújtani, hogy a tervezés és várakozás egy újfajta, territoriális viselkedés kultúráját alakítja ki. A gondos, előre mutató munka által közvetített önreguláció már nem az útnak indulás, a készülődés, az elszakadás és eltávolodás, hanem a letelepedés, az itt maradás, a bekerítés, és a kiterjeszkedés programját valósítja meg.

Ha azonban megengedőek vagyunk, akkor Marx fentebb idézett munkadefiníciója a traumatofil kalandor vállalkozására is vonatkoztatható. A kockázatvállaló és -kereső, a kalandok megszállottjaként viselkedő szubjektum a jövőre való ráhagyatkozás, illetve az eljövendő eseményekhez való viszonyulás olyan struktúrájába ágyazódik bele, amelyben akaratát a kiismerhetetlen fordulatok törvényszerűségeinek rendeli alá. Sőt, bizonyos értelemben azt is mondhatnánk, hogy a radikális határhelyzetek, a kiismerhetetlen fordulatok és a tudat megszokott rendjét felforgató kataklizmák és klimaxok nemcsak az irányított katasztrófizmus kalandor-lelkületét hatják át, hanem mindenféle felfedezés, feltalálás és tudatosként elgondolt tervezés strukturális szervezőelveként is funkcionálnak.

Ugyanakkor — és ez az itt tárgyalt szöveg esetén jóval nagyobb jelentőséggel bír, mint az előző megállapítás — a gondosan és tudatosan megtervezett munka maradéktalanul akaratlagosnak tűnő folyamata a látszat ellenére is tartalmaz olyan lényegi irracionális mozzanatokot, amelyek a fent idézett marxi definíciónak ellentmondani látszanak. A kaland poétikájával szembeállított és azzal szemben kitüntetett vallomások kód által előirányzott elbeszélés korántsem csak a tervekkel, az életfeltételekhez szükséges folyamatok és rutinok ökonomikus megszervezésével foglalatoskodik: Robinson ténykedéseinek a szigeten kezdettől a megszámlálhatatlan formában és irányból jelentkező legkülönbözőbb félelmek is mozgatórugóját képezik. Az erődítés, a soklépcsős, lőrészekkel ellátott palánkrendszer kiépítése, majd gondos álcázása egy egész liget telepítésével, a szigeten való megtelepedés egész helykialakítása a kezelhetetlen, nyomasztó és újra és újra előtörő félelmek hatására történik.

Robinson a korai város ősi magját építi, a fellegvárat, az erődöt, amelyben biztonságban lehet a szentély, az uralkodó személye, és a felhalmozott termények is — legalábbis Lewis Mumford várostörténész így jellemzi a város kialakulásának első mozzanatát. Mumford ugyanakkor hozzát teszi, hogy az erődítés korai jelensége valószínűleg

nem a valóságban kívülről fenyegető ellenséges betörések ellen hivatott védelmet nyújtani. Az erődítés Mumford szerint korábbi jelenség az intézményesült háborúnál: a város központi magját képező vár nem az idegen másiktól védi a szentélyt és a hombárt, hanem legfeljebb az ismerős belső fosztogatóktól, de legfőképpen azoktól az erőktől, amelyek a természet viszontagságai miatt kialakult szorongás nyomán formát nyertek, főként tehát az ártó szellemektől.

Mihelyt a háború meghonosodott intézménnyé vált, az erődítmény kétségtelenül egyre inkább a háború céljait szolgálta. De az a tény, hogy a fellegrákokat fal övezi már akkor, amikor a városok körül ennek még nyoma sincsen, nem feltétlenül bizonyítja időbeni elsőbbségüket. A fal legelső funkciója ugyanis akár vallási jellegű is lehetett: körülhatárolta a temenosz megszentelt területét, s inkább a gonosz szellemek, semmint az ellenséges emberek távol tartására szolgált.<sup>7</sup>

Mumford időnként spekulatívnak ható gondolatmenete szerint az emberi természet szükségszerű, lényegi alkotóelemeként elgondolt háborús agresszió, és az ehhez kapcsolódó térelrendezés hagyományos, és mára megszilárdult kultúrája valójában olyan tudati, szimbolikus motívumokból építkezik, amelyek messze megelőzik az anyagi kultúra kézzelfogható defenzív technikáit.

Robinson valóban démonokkal küzd; hosszasan lehetne sorolni azokat a szöveghelyeket, ameklyekben a túlzott fantázia-működés paranoid jellege a terület megművelése és beépítése során irányadóvá válik. Ugyanakkor nemcsak a sziget feltérképezésének és az azt otthonossá tevő tevékenységeknek tulajdoníthatunk efféle paranoid jelleget: maga a készletezés és felhalmozás, amely mindig a kiapadástól, a rossz terméshozamtól, a tárgyak vonatkozásában pedig az elhasználódástól vagy a hirtelen tönkremeneteltől való félelemből ered, egy olyan szemléletmód kialakulásához vezet, amely — paradox módon — sokkal inkább megfelel a környező világ tárgyainak behelyettesíthető, funkcionális elemekként való érzékelésének, mint annak a szemléletmódnak, amit a regény egyik híres passzusát idézve a tárgyak használati értékének újrafelismeréseként említeni szoktak<sup>8</sup>.

---

<sup>7</sup> Lewis Mumford, *A város a történelemben* (Budapest: Gondolat, 1985), 41.

<sup>8</sup> Robinson a szigeten való berendezkedésének egyik legfontosabb kezdeti állomása az, amikor a parttól nem messze lévő megfeneklett hajóroncsához utazik, hogy a szigetre szállítsa azokat a nélkülözhetetlen tárgyakat, amelyek segítségével egy önfenntartó és megújuló forrásokra alapuló életmódot ala-

A vallomás robinsoni változatában az elbeszélő saját tetteinek, helyzetének, élmé-  
nyeinek önértelmezése mindig az összehasonlítások, mérlegelések, felmérések öko-  
nomikus rendszerébe ágyazódik bele, ahol a szubjektum saját helyzetértékelése egyfaj-  
ta gondos fizetésimérleg-formára alapszik (kérdés persze, hogy nem mutathatók-e már  
ki ugyanezen jegyek például az augustinusi konfesszióban is). Egy helyütt például ezt  
olvashatjuk: „amennyire csak lehet, igyekeztem azzal vigasztalni magam, hogy történ-  
hetett volna még rosszabbul is, és szembeállítottam egymással a jót és a rosszat. Teljes  
elfogulatlansággal, miként hitelező és adósa, leírtam minden rosszat, amit elszenvet-  
tem, s szemben vele mindazt, ami vigasztalásomra szolgálhatott” (RC, 78). Ez a belső  
ökonómiai értékelési rendszer már a számítható külső gazdasági körülményekkel pár-  
huzamosan kibontakozó kézműves-gazdálkodó életmód sajátja, amely az önvizsgálat  
mellett a környezeti tényezőkhöz és lehetőségekhez való viszonyulás tökéletesen új  
paradigmáját nyújtja. Nemcsak a saját pozícióját és kilátásait gondosan megmérő és  
mérlegelő szubjektum aprólékos önreflexiójáról beszélhetünk, és nem is csak a meg-  
művelhető vagy bejárható területként érzékelhető közvetlen környezet érzékeny meg-  
ismeréséről, hanem saját jól kiszámítható jövőjéhez való reflexív viszonyáról is. Hiszen  
amíg a korai évek fordulatokat provokáló életvitele egyfajta paradox kihívásként ér-  
telmezhető az uralhatatlan rendben bekövetkező eljövendő események viszonylatá-  
ban, addig az idővel, térrel és az anyagi lehetőségekkel való tudatos gazdálkodás gya-  
korlata éppen a cselekvő intenciók és elvárások saját akaratának való alárendelését  
követeli meg.

Megvilágító lehet még a regény elején elhangzó tanulság, amelyben Robinson a  
számkivettetés után retrospektív módon értékeli a katasztrófa hatását. „Milyen igazsá-  
gos volt az Ég büntetése, midőn valóban egy lakatlan szigetre vetett, és milyen hasznos  
lenne, ha mindannyian tudnánk, midőn *összehasonlítjuk* jelenlegi helyzetünket egy  
másik, még rosszabbal, hogy az Ég bármely pillanatban elvégezheti a *cserét*, megmu-

---

kíthat ki. A nélkülözhetetlen használati tárgyak és erőforrások mellet azonban a társadalmi érintkezés  
egyik legfontosabb médiumára, pénzre is lel. „...észrevettem egy fiókos szekrénykét, melynek egyik fiók-  
jában két vagy három borotvát találtam meg egy nagy ollót, és vagy egy tucat jó kést és villát meg villát;  
a másikban pedig pénzt, európai és brazil aranyakat és ezüstöket, összesen vagy harminchat font érték-  
ben. Elmosolyodtam e pénz láttán: — Ó, haszontalan holmi! — szólottam. — Ugyan mire vagy te jó?  
Annyit sem érsz, hogy lehajoljak érted. Egyetlen kés becsesebb nékem, mint e halott arany. Nem hasz-  
nálhatlak semmire, maradj hát ott, ahol vagy, süllyedj a tenger fenekére [...]!”. Jelen írás szempontjából  
korántsem elhanyagolható a következő mondat, amelyben Robinson végül meggondolja magát: „—  
Jobban meggondolva a dolgot mégiscsak úgy döntöttem, hogy magamhoz veszem, és az egészet becsó-  
magolom egy vitorladarabba” (RC, 69).



tatván nekünk, milyen boldogok voltunk előtte! [*But how just has it been-and how should all men reflect, that when they compare their present conditions with others that are worse, Heaven may oblige them to make the exchange, and be convinced of their former felicity by their experience ...*]” (RC, 45; 35; saját kiemeléseim.) Az elbeszélő utólagosan megfogalmazott morális tanulsága éppen annak következtében válhat reális belátássá, hogy az elbeszélő szubjektum által érzékelt életesemények már nem a kaland rendjének engedelmessé szukcesszív sorba rendeződnek — hiszen az ilyen elrendeződés az eljövendőhöz való viszonyulás egy sajátos értelmében ellenáll annak a lényegében komparatív és mindig utólagos morális ítéletalkotó képességnek, amely a vallomásos hang elengedhetetlen feltételül szolgál. A tudatos reflexió, az önvizsgálat, a morális tanulságok levonása mindig egy retrospektív összehasonlító művelet eredményeképpen áll elő. Az élethelyzetek, az erőforrások vagy a használati tárgyak csereértékének felismerése azonban egybeesik egy morális érzékenységet és megtérést előidéző belső dialógus megképződésével.<sup>9</sup> Robinson viszontagságos kalandjai éppen annak a mintázatnak a kialakulását demonstrálják, amelyek a regény diegetikus világának kialakulásáért, azaz a vallomásos elbeszélés formai kritériumaiért felelnek. A traumatofil szubjektum a megtérés után maga is szembesül azzal, hogy a meggondolatlan, kalandos életút paradigmáját meghatározó rettegés nem összeegyeztethető az önreflexióra képes lélek békéjével. Ugyanakkor a félelem, ami egyébként a regény második felében a kezdeti hajóutak során tapasztalt dermesztő rettenetet mértékét is messze felülmúlja, — ahogy az már a fentiekből kiderülhetett — Robison szigeten kialakított életvitelének és birodalmának elengedhetetlen feltételeként, valamint hajtó- és formaképző-erejeként szolgál. A regényben az emberi lábnyom megpillantása után a következőképpen összegzi benyomásait az elbeszélő: „A rettegés, hogy vademberek vagy kannibálok kezei közé kerülök, olyannyira nyomasztott, hogy csak nagy ritkán tudtam illő lelki békével és megnyugvással a Teremtőhöz folyamodni [*for the Dread and Terror of falling into the Hands of Savages and Cannibals lay so upon my*

---

<sup>9</sup> A teremtővel kialakított dialogikus viszony éppen az apai intellemmel szembemenő istentelen és meggondolatlan kalandok és katasztrófák helyéhez kötődik. „Leültem hát a közelben, és néztem a tengert, amely épp előttem nyúlt el, s most nagyon nyugodt volt és békés. S ahogy ott ültem, mindenféle gondolatok támadtak bennem” (RC, 107). Az idézett rész után az elbeszélő a saját magával (lelkiismeretével) folytatott belső dialógusát írja le naplójában. A teremtett világ eredetét és célját firtató kérdések sorjázása természetesen a gondviselés tudatosulásával és önváddal zárul. A vezeklésként vagy a Teremtő didaktikus leckéjeként felismert számkivettetés ekképpen való újraértelmezése jelöli a vallomásos irodalmi megszólalás eredetpontját a szövegben.

*Spirits, that I seldom found my self in a due Temper for Application to my Maker]*" (RC, 183), majd valamivel lejjebb: „A rettegő ember éppoly kevésbé van felkészülve rá, hogy vigaszt találjon az imában, amiként a bűnbánatra a halálos ágyán. A rettegés olyan betegség, amely elgyöngíti a lelket, ahogy a testet elgyöngíti a testi kór valamint [*under the Dread of Mischief impending, a Man is no more fit for a comforting Performance of the duty of praying to God than he is for a Repentance on a sick Bed; for these Discomposures affect the Mind, as the others do the Body]*" (RC, 163-64). A rettegés (*dread, terror*) tehát valamiféle féltreműködést, zavart jelent (*discomposure*), az egészséges vagy egészséges mentális struktúra fenyegető felbomlását; olyan uralhatatlan lelkiállapotot, amely a Teremtőhöz kiépített dialogikus viszony egyensúlyát veszélyezteti, és e viszony visszafordíthatatlan bomlásával fenyeget. A mentális egészség a regényben végig a testi funkciókkal párhuzamos állapotként jelenik meg, hiszen Robinson megtérése a naplójában leírt események szerint épp a súlyos betegségből való felgyógyulással esik egybe, ami viszont nagyrészt a lelki táplálékként szolgáló Írás olvasásával és az Istenhez való odafordulással válik számára lehetségessé.<sup>10</sup>

A szorgosan építkező Robinson „városa” olyan felépítményként jelenik meg a fenti passzusok nyomán, amely a félelem destruktív és dekomponáló erejének támadásait hívatott elhárítani. A félelem és a rettegés motívuma azonban nem valamiféle kívülről jövő, jól elkülöníthető fenyegetésként nehezedik a szubjektumra; a *lélek betegsége*, mely a tudat megnyugtató rendjét, a lélek békéjét és a háborítatlan belső dialógust fenyegeti, nem más, mint a szubjektumon belüli eredendő törés, és a mentális összeomlással párhuzamosan a test „dekomponálódásának” vagy dematerializálódásának veszélyét éppúgy magában hordja, mint a test kiterjesztett külső védelmi vonalaként értelmezhető erődrendszer és védekező technikák sebezhetőségét. A mítosz, mely szerint a természeti állapotba visszahanyatló egyén túlzásoktól mentes, középütt élő munkás élete során a világban fellelhető relációkat és saját jövőjéhez való viszonyát a maga természetes autenticitásában képes felismerni, valójában azt beszéli el, hogy a

---

<sup>10</sup> Robinson a Biblia egy helyét találomra felütvén a következő sorokat olvassa: „»És hívj engem segítségül a nyomorúság napján: megmentelek és te dicsőítesz engem« [*Call on me in the Day of Trouble, and I will deliver thee, and thou shalt glorify me]*" (RC, 109; 94). A „megmentelek” szó értelmezése többször is visszatér a következő lapokon. Az angol *deliver* ige értelmezése a szigetről való megszabadulás (eltávozás, elszállítás) jelentéskörétől a szigetre való megérkezés fogalmához vezet; a megmentés ennek értelmében a katasztrófa utáni „túl-élet” szigeten bekövetkező szemléletformáló élethelyzetét jelenti az elbeszélő számára, és ennek értelmében nem a jövőbeli megmenekülés aktusát, hanem a múltban lezajlott megszabadító hajótörést jelöli.

belső meghasonlással és félelmekkel terhelt szubjektum hogyan szilárdítja meg kiépülő civilizációjában a szorongás koncentrikus véderő-vonalait, és hogyan kezdi el végső soron környezetének alapos állományba-vételét, hogy aztán egy egyszemélyes társadalomban is a tökéletes szemléletre hajazó életformát alakítsa ki. Everett Zimmermann, Defoe egyik monográfiusa Robinson kannibáloktól és vadállatoktól való kényszeresen visszatérő félelmei kapcsán megjegyzi, hogy „a felfalásra vonatkozó folyton visszatérő szöveghelyek a dematerializálódástól való általános félelemre utalnak, amely nem más, mint a felhalmozás vágyának fordítottja.”<sup>11</sup> Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a dematerializálódástól való félelem kompenzatorikus megfordítása nem más, mint a felhalmozás gyakorlata. Marxot parafrázálva azt mondhatnánk, hogy a munkás nemcsak létrehozza a természeti dolog formaváltozását, hanem egyúttal a természeti dologban megvalósítja félelmeit, amelyeknek tudatában van, amelyek törvényként határozzák meg cselekvésének útját-módját, s amelyeknek alá kell rendelnie akaratát.<sup>12</sup>

#### HIVATKOZOTT MŰVEK

- Benjamin, Walter. *Kommentár és prófécia*, szerkesztette Zoltai Dénes. Budapest: Gondolat, 1969.
- Defoe, Daniel. *Robinson Crusoe*. Fordította M. Nagy Miklós. Budapest: Európa Könyvkiadó, 2010.
- Defoe, Daniel. *The Life and Strange Surprizing Adventures of Robinson Crusoe, of York, Mariner...* Oxford és New York: Oxford University Press, 1972.
- Foucault, Michel. *Nyelv a végtelenhez*. Debrecen: Latin Betűk, 2000.
- Földényi F. László. *Defoe világa*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1977.
- Marx, Karl. *A tőke I.* In *Marx és Engels művei*. 23. köt. Budapest: Kossuth, 1986.
- Mumford, Lewis. *A város a történelemben*. Budapest: Gondolat, 1985.
- Zimmerman, Everett. *Defoe and the Novel*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1975.

---

<sup>11</sup> „The ubiquitous references to being devoured point to a generalized fear: of being dematerialized — the reversal of the desire to accumulate”, lásd: Everett Zimmerman, *Defoe and the Novel* (Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1975), 32.

<sup>12</sup> Lásd az előző Marx-idézetet.